https://doi.org/10.24271/garmian.79 http://garmian.edu.krd

کاریگەری جینۆساید لە سەر ئاوەزی منداڵ

شیلان ئەحمەد ئیسماعیل
ماستەر لە زمانی کوردی

پوختە

ئەم لێکۆلینەوەیە، بە شێوەیەکی زانستی لە چواچێوەی زانستی دەروونی ولێکۆڵینەوە سایکۆ–زمانییەکان، خۆخەریکردنە بە دەرەنجامەکانی لێکەوتە دەروونی وفسیۆلۆجییەکانی دیاردەی جینۆساید،دەرکەوتەی ئەم لێکەوتانەو کاریگەرییە کانی لە سەر ئاوەزی منداڵ پەیوەست بە تێکچوونە دەروونی و زمانییەکان لە چواچێوەی زانستی نە خۆشە زمانییەکان و زانستی زمانی کلینیکی لێکدەدرێتەوە،دواتر دەرەنجامی ئەو نە خۆشییە زمانییانە ولاوازبوونی ئاستی فێربوونی زمانی و وەرگرتنی زمانی دەخرێتە روو، هەنگاوی کۆتایی کارەکەش خستنە رووی ئەو فە زایە کە لە کوردستاندا جینۆسایدی تێدا خولقێنراوە، چ بە شێوەیەکی راستەخۆ، یان بە شێوەیەکی ناراستەخۆ بەرێگەی راگەیاندنەوە بێت، کە ئەو فەزا یە کارەساتێکی مرۆییە ودەبێتە کێلگەی گە شەکردنی نەخۆشییە دەروونی و زمانییەکان لە منداڵدا.

پێشەکی

ئەو شەڕو نە هامەتیانەی بە سەر میللەتانی دنیادا هاتووە ،بۆتە هۆی سەرهەڵدانی سایکۆلۆجیای شەڕوکارەساتە مرۆییەکان بە مەبەستی لێکۆلینەوە لە لێکەوتەی کارەساتە مرۆییەکانی دوای جەنگ[1]، میللەتی کوردیش بە بەردەوامی بە و بارودۆخە نەخوازراوانەدا تێپەریووە ،کە دیاردەی جینۆساید بە درێژایی مێژوو زیانی مادی و مەعنەوی بە جێهیشووە [2]لەم بارەوە لێکەوتەی نەخوازراوی سایکۆلۆجی و کۆمەلآیەتی لە کۆمەڵگای کوردیدا بەرچاودەکەوێت، بە تایبەتی لە قۆناغی منداڵیدا، کە مرۆڤەکان تووشی ستریسێکی شۆك ئامێز دەبن و دەبێتە هۆی بەرزبوونەی ئاستی تێکچوونە دەروونی و ئاوەزییەکان ولە نێو ئەوانەدا دیاریکردنی تێکچوونە زمانییە کان لە منداڵدا ناوەرۆکی باسەکە دەبێت، کە لە بواری لێکۆلینە وە سایکۆ –زمانییەکانەدا،دەچێتە چوارچێوەی زانستی نەخۆشییە زمانییەکان (language pathology) وزانستی زمانی کلینیکی(Clinical linguistice).

---

[1] وەکو کارەساتە مرۆییەکانی دوای شەڕی جیهانی یەکەم دووەم (نزیکەی پەنجاو حەوت ملیۆن بوونە قوربانی)،شەری ڤیتنام ،هۆلۆکۆستی نازییەکان و بە کارهێنانی چەکی ئەتۆمی لە یابان و...............تاد.

[2] غسان يعقوب (1999:17)

پەیوەست بە كارەساتە مرۆییەكان، كە بە سەر كوردستاندا هاتووە لەوانە جینۆساید ،دەكرێت گریمانەی لێكۆلینەوەكە لە شێوەی پرسیار بخەینە ڕوو بەمشێوەیە، ئایا گرنگترین ئەو سترێسە شۆك ئامێزانە، كە لە دوای كارەساتێكی مرۆیی وەكو جینۆساید، دەبێتە هۆی تێكچوونی دەروونی وكار دەكاتە سەر ئاوەزی منداڵ كامانەن ؟ ئایا كاریگەرییە نێگەتیڤییەكان، كە وەك پەرچە كردار لە شێوەی ڕەفتارێك لە لایەن منداڵەوە دەنوێنرێت چیین؟ ئایا هەڵچوون و تێكچوونە دەروونی و كۆمەلآیەتییەكان كاردەكاتە سەر هەڵسووكەوتی زمانی لە منداڵدا؟ پەیوەندی نێوان لێكەوتەكانی دیاردەی جینۆساید و نەخۆشییە زمانییەكان چییە؟ گرنگترین گرفتە زمانییەكان كە دوای كارەساتێكی مرۆیی وەكو دیاردەی جینۆساید دروست دەبێت چۆن دەستنیشاندەكرێت؟

1/1) لێكەوتەی دەروونی دیاردەی جینۆساید

ئەوەی لە كوردستاندا نزیكەی چارەكە سەدەیەكە دەگوزەرێت، لە پرۆسەی ئەنفال وگۆڕی بە كۆمەڵ وبە كارهێنانی چەكی كیمیاوی و چەوساندنەوەو داهێنان لە جۆری كوشتن وەكو سەربڕین وبەكارهێنانی بۆمبی چێنراوو.......تاد، زۆر زیاترە لەو كارەساتانەی بە سەر میللەتانی تردا هاتووە،هەرچەندە تا ئێستاش كارەساتە مرۆییەكان بەردەوامە و ئە گەری دووبارە بوونەوەیان لە كوردستاندا زۆرە،كەچی پێداویستی وخزمەتگوزاری پزیشكی وچارەسەری دەروونی پێویست لە لایەن نێوەندی لێكولینەوە نێودەوڵەتییەكان وزانكۆییەكان، بە شێوەیەكی سەرەكی نابینرێت.[3] لە بەر ئەوەی كۆمەڵگەی كوردی یەكێكە لەو كۆمەڵگانەی، كە ڕۆژانە ڕووبەڕووی ڕووداوە شۆك ئامیزەكان دەبێتەوە، بۆیە خۆخەریككردن بە شێوەیەكی زانستی بەم جۆرە لێكۆلینەوانە گرنگە،بە تایبەتی لە بەركەمی ژمارەی ئە ولێكۆڵینەوانەی، كە بۆ دەستنیشانكردنی لێكەوتەی دەروونی لای منداڵ تەرخانكراون، لە ساتە وەختی ڕوودانی كارەساتەكان،چ بە ڕێگەی بەركەوتنی راستەخۆ ،وەكو ترساندن و تۆقاندن وكوشتن...تاد، یان بە شێوەی بەركەوتنی ناراستەوخۆ، كە بە ڕێگەی ڕاگەیاندنەوە دەگوێزرێتەوە بۆ ئاوەزی منداڵ و وردە وردە لێكەوتە دەروونیەكان بە تێپەربوونی كات لای منداڵ زۆردەبێت،[4] دەبێتە هۆی تێكچوونی دەروونی،بڕوانە(1-1/1).

1-1/1) تێكچوونە دەروونییەكان

شەرو كارەساتە نە خوازراوەكان كاریگەری خراپی درێژخایانی دەبێت بۆ سەر ژیانی مرۆڤایەتی، كە منداڵ زۆربەی كات گەورەترین سووتەمەنی ئە وكارەساتانەن، كە تا ئەمرۆش بە شێوەیەكی سەرەكی لێكۆلێنەوە لە دەرەنجامی راستەقینەی كارەساتەكان و كاریگەری لە سەر ژیانی داهاتووی منداڵدا نابینرێت[5] ، بە تایبەتی لە كوردستاندا، بەربلآوترین جۆری تێكچوونی دەروونی بە تایبەتی لە ومیللەتانەدا، كە سیستەمی حوكمرانی تێدا دكتاتۆرییە و بە

[3] قاسم حسين صالح(2008:16)
[4] شاكرمبدر جاسم ،اشواق سامي لموزة(1-6)
[5] انظر مجموعة الباحثين(1-:1989:5)

بەردەوامی لە حاڵەتی شەڕدان وبە چەندەها كارەساتی مرۆیی دا تێپەڕبوون، بریتییەلە(تێكچوونی دەروونی دوای قۆناغی رووداوە شۆك ئامێزەكان)، دۆزینەوەو دیاریكردنی ئەم جۆرە تێكچوونە دەروونییە، دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی شەڕی ڤێتنام لە ساڵانی حەفتای سەدەی رابردوو، لیكۆڵینەوە دەروونییەكان لە م بارەییە وە باس لە نیو ملیون سەربازی ئەمریكی دەكەن، كە دوای تێپەربوونی (15) ساڵ بە سەر تەواو بوونی شەڕەكەدا تووشی ئەو نەخۆشییە بوون وزیاترلە (20٪)یان نیشانەی تێكچوونە دەروونییەكان لە سەریان دەركەوتووە،وەكو (خەمۆكی، دڵەڕاوكی و،تووڕەبوون و هە ڵچوون و توندوو تیژی و ڕەفتاری شەڕخوازانەوكاردانەوەی جەستەیی و بە كارهێنانی هێز یان بە كارهێنانی زاراوەی نەشیاو، گۆشەگیری ،گرفتی كۆمەڵایەتی ودووركەوتنەوە لە گۆمەڵگا, گرفتی زمانی ......تاد).[6]

بە هۆی پێشكەوتنی زانست و تەكنەلۆجیا لە بواری پزیشكی دەروونی وسایكۆلۆجیا، دەتوانرێت(هیستریا) بە یەكەم تێكچوونی باری دەروونی دابنرێت لە نێو ئە و تێكچوونە دەروونیانەی، كە هاوكاتە لە گەڵ ئەو رووداوو كارەساتە كوت و پڕانەی وەكو (جینۆساید)، هەروەها تێكچوونی باری دەروونی دوای تووشبوون بە سترێسە شۆك ئامێزەكان(PTSD-post-traumatic stress Disorder) لە پۆلێنكاری پزیشكی دەروونیدا بە كۆتا جۆری ئەو كۆمەڵەیە دادەنرێت.[7]

هەرچەندە پێشتر چەند بیرۆكەیەك دەربارەی ئەم حاڵەتە وەكو تووشبوون بە شۆك لە ئەنجامی تەقینەوەو بۆمبەوە (shell shock)، یان شۆكی دەماری(nervous) بەرچاودەكەوێت، بە لاَم لە ساڵی 1980بۆ یەكەم جار ئەم نەخۆشییە لە پۆلێنكاری پزیشكی دەروونیدا ناسێنراوەو بەم شێوە باسی لێوەكراوە(بریتییە لە هەر رووداوێك لە دەرەوەی توانای وەلاَمدانەوەی تاك بێت،ببێتە هۆی حالەتی نەخوازراوی وەك(distress)، كە وەلاَمدانەوە ی كەسی توشبوو بریتییە لە هەستكردن بە ترسێكی زۆرو بێ توانایی لە رووبەڕووبوونەوەی رووداوەكە)، راوێژكاری پزیشكی دەروونی جیاكاری دەكات لەنێوان دوو جۆر تێكچوونی باری دەروونی ،یەكەمیان تێكچوونی سترێسی بە هێزە (acute stress disorder)، لە م حاڵەتەدا چارەسەركردنەكە خێراترە، بەلاَم لە دووەمیاندا، واتە(PTSD)نیشانەكانی نەخۆشییەكە تاماوەیەكی زۆر دەمێنێتەوە،[8]كاریگەری خراپ لە سەر ئاوەزی منداڵ بە جێدەهێڵێت، بڕوانە(2-1/1).

2-1/1) كاریگەری تێكچوونە دەروونییەكان لە سەر ئاوەزی منداڵ

تێكچوونی دەروونی شۆك ئامێز(PTSD)، گرنگترین وترسناكترین لێكەوتە ی كارەساتە مرۆییەكانە، كە بریتییە لە سترێسی دەروونی، دەركەوتنی هەندێك نیشانەی جیاكارلە كاتی تووشبوون بە رووداوەكە، یان دوای سێ مانگ، یان

---

6 شاكرمبدرجاسم اشواق سامي لموزة (3-7)
7شاكرمبدرجاسم اشواق سامي لموزة (7-9)
8عبد عساف،وائل ابو الحسن (2007: 70-69)

زیاتر، گرنگترین نیشانەکانی لە وەدەستهێنانەوەو وەبیرهاتنەوەی بەردەوامی رووداوەکە پێکدێت و زۆرجار نەخۆشەکە تووشی حاڵەتی سڕبوونی کاتی دەبێت.(Feldman) تێکچوونی دەررونی (ptsd) بەم شێوە پێناسە دەکات (تووشبوونی منداڵە بە شووکێکی دەروونی یان جەستەی ،کە مەترسی دەخاتە سەر ژیانی منداڵەکە).[9] لەقۆناغی بنەرەتیدا ئەگەر زانیارییەکان لەشێوەی پرسیار بخرێتە روو،دەتوانرێت کاریگەری توونـدو تیـژی پەیوەست بە کارەساتە نەخوازراوەکان بە سەر منداڵەوە دیاربێت، بۆنموونە:-

1-ئایا ئەندامی خێزانەکەت لە شە ردا کوژراوە؟

2-ئایا ئەندامی خێزانە کەت لە شەردا بەرکەوتووە یان کەم ئەندام بووە؟

3-ئایا راستەوخۆ جەستەت بەرکەوتووە،بە فیشەك یان هەر چەکێکی تر؟

4-ئایا کەسێك لە ئەندامانی خێزانەکەت بێ سەروو شوێنە؟

5-ئایا کەسێك لە ئەندامانی خێزانەکەت گۆری نادیارە؟

6-ئایا ئەندامانی خێزانەکەت تووشی ئەشکەنجەو توندوتیژی جەستەیی بوون؟

7-ئایا تا ئیستا گوێت لە دەنگی تەقینەوە بووە؟

ئەمانەو دەیان پرسیاری تر لە و جۆرە ،کە سەرەرایی جیاوازی ناوچەی جوگرافی (هەڵەبجە، شنگال، گەرمیان ...تاد) لە کوردستاندا یان قە بارەی دیاردەکە، منداڵێك بە بەڵی وەلامدەداتەوە،ئەمەش کاریگەری جینوساید بە سەر هەموو ناوچەکانی کوردستان دەردەخات.

تێکچوونی دەروونی وزۆربوونی سترێسەکان لە دوای رووداوە شۆك ئامێزەکان(PTSD)،لێکەوتەی کۆمەلایەتی و تەندروستی و رەفتاری لێدەکەوێتەوە ،بۆیە زۆرجار لە رووی پزیشکییەوە باس لە دۆخی متبوونی نەخۆشییەکە دەکرێت،کەناتوانرێت بۆ ماوەیەکی درێژخایەن دەستنیشان بکرێت وهەندێك جار دەگاتە پەنجا ساڵ،کە کەسێکی تووشبوو لە تەمەنی (67)ساڵیدا لە لایەن پزیشکەوە تووشبوونی بە حاڵەتی (تێکچوونی دەروونی لە ئەنجامی سترێسە شۆك ئامێزەکان)دۆزرایەوەو،کە تێپەربوونی بە ئەزموونە شۆك ئامێزەکان لە حاڵەتی چەپاندن ودۆخی متبووندا بووە، ئە م حاڵەتە لە کتێبی حاڵەتەکان (DSM-iv case book) لە ژێر ناونیشانی یادکردنەوە(memories) دادەنرێت[10]، چونکە لێکەوتەی سترێسە شووك ئامیزەکان، کە لە تەمەنی منداڵیدا (1-18) ساڵیدا روودەدات ،نیشانەکانی بەردەوام دەبێت وکاردەکاتە سەر چالاکی وتوانای منداڵەکە بۆ ماوەیەکی درێژخایەن و بە تێپەڕبوونی کات نەخۆشەکە چارەسەر نابێت، بەڵکو دەبێت ئەو لێکەوتانە ئاشکرا بکرێت وبدۆزرێتەوەو، بە بەکارهێنانی شێوازی ئامۆژگاری و ڕێنمایی دەروونی گونجاو چارەسەربکرێت، بۆیەلەم بارییەوە لێکەوتەی دیاردەیەکی شۆك ئامێزی وەکو جینوساید لە جۆرەکانی تێکچوونی دەروونی دوای دیاردە شۆك ئامیزەکان،

[9] بلقیس عبد حسین(2013 :43)
[10] حمود فهد القشعات(2009: 3-6)

بەرجەستە دەكرێت، گرنكترین كاردانەوەو كاریگەری نێگەتیڤی لە ئاوەزو رەفتاری منداڵدا دەخرێتە ڕوو، بڕوانە خشتە ی (1):-

جۆرەكانی تێكچوونی دەروونی(ptsd) پەیوەست بە دیاردەی جینۆساید	كاردانەوەی نێگەتیڤی دروستبوو لە ئاوەزی منداڵ	كاریگەری نێگەتیڤی لە سەر رەفتاری منداڵ
1-سڕبوون و نكۆڵی كردنی دیاردەی جینۆساید	پاشەكشی لە نواندنی پەرچە كرداروسڕبوونێكی كاتی و سڕینەوەی دیاردەكە	كێشەی دەروونی بۆ منداڵەكە دروست دەكات وەكو هەڵچوونێكی زۆرو ،چەپاندنی بەردەوام
2-دووبارکردنەوەی بیرۆكەكان دەربارەی دیاردەی جینۆساید(-Intrusive repetitive Ideation)	وەبیرهاتنەوەی بەزۆری ئەو بیرۆكانەی پەیوەستن بە دیاردەكە،كە لەشێوەی وێنەی بینراو ،وەكو تروسكایەك لە ئاوەزی منداڵ ئامادە دەبێت،ئەو(رەنگ و دەنگ وبۆن و بەركەوتن)ەی نووساوە بە دیاردەكە.	منداڵەكە وێنە چەپێنراوەكان ،دەگوێزێتەوە بۆ تیشكۆی بە ئاگایی ودەبێتە هۆی دروستبوونی هەستكردن بە دڵتەنگی وڕاكردن لە واقیع(ئالوودەبوون بە مادە هۆشبەرەكان) و حەزی تۆڵە سەندنەوە.[11]
3-أ-بیركردنەوە لە مردن(Death Imprint)	ئاوەزی منداڵ لەم حاڵەتەدا سنووری نێوان مردن و ژیان دەبەزێنێت وقۆربانی رووداوەكە لە ریزی كەسێكی لە ژیاندا نەبوو دەژمێرێت	منداڵەكە بە دوای (دۆزینەی هەستكردن –sensation seeking)دەگەرێت،لە لاساری و ئەنجامدانی شتی نایاسای ودژایەتی كردنی دام ودەزگا ئە منییەكان ،بەرجەستە دەبێت
3-ب-هەستكردن بە تاوانGuilt	هەستكردنی منداڵەكە بە تاوان بە دووبارەكردنەوەی ئەم بیرۆكانە لە مێشكیدا(بێ توانایی قوربانێكە لە پاراستنی كە سانی دەورووبەری لە مردن،دەبوو زیاتر لێهاتوویی و ئازایەتی بنوێنێت بۆ رزگاركردنیان)	دروستبوونی بیرۆكەی خۆ خواردنەوە(in trusive thought)بەم شێوەی لای خوارەوە لە شێوەی پرسیار (ئە گەر ئەو شتەم ئەنجام بدایە ،ئیستا ئەو شتە رووی نەدەداو،تووشی ئەو كارە ساتە نە دەبووم)دەیخاتە ڕوو.
3-پ-كوژانەوەی هەست وسۆزی منداڵەكە وچوونە دۆخی مت بوونەوە	منداڵەكە ئاكارێكی كپ و بێدەنگ دەنوێنێت وهیچ سۆزو هەستێكی بەرانبەر كەسانی دەورووبەری نامێنێت.	دڵەراوكیی وخەمۆكیی و حاڵەتێكی شەرانگێزی وتورەیی دەنوێنێت.

[11] ئالوودەبوون بە مادە هۆشبەرەكان حاڵەتی خەمۆكی وشەرانگێزی ودڵەراوكی كەمدەكاتەوە ،بەلام نەخۆشەكە دەچێتە بازنەیەكی بەتاڵ وخراپە كاری لە نێو بێ ئاگاییدا دەمێنێتەوە.بڕوانە:- حمودالفهد القشعان(2009 :5)

3-ت-هەستکردن بە جیاوازی و نامۆبوونی منداڵەکە(Estrangment)	منداڵەکە بیر لە وە دەکاتەوە کە پەیوەندییە کۆمەڵایە تییەکان لە گەڵ هاورییەکانی ببچڕێنێت.	قوربانی رووداوەکە(victimization) بەشێك دەبێت لە نامۆبوون ،ئەگەری ئەوە هەیە دیسان ببێتەوە بە قوربانی() secondvictimizationبە هۆی نەبوونی چاودێری کۆمەڵایەتی و دەروونی پێویست،بۆ جاری سییەم بە هۆی کەمتەرخەمی خێزان وشوێنی کارکردن و....تاد.لە ئەنجامدا دەبێتە هۆکاری چەند نەخۆشییەکی لاوەکی(الزهان،العصاب)
3-ج-جەقبەستوویی باری سۆزداری منداڵەکەو هەوڵی دوورکەوتنەوە لە دیاردەکە(Emotional enmeshment)	بە بەردەوامی هەوڵدەدات بچێتە دەرەوەی بازنەی رووداوە شۆك ئامێزەکان.	کاریگەری خراپ دەبێت بۆ سەر ژیانی خێزان.

کاریگەری (ptsd)لەسەر ئاوەزی منداڵ ....خشتەی (1)

لە دوای حەوت ساڵ لە دیاریکردنی نەخۆشی (PTSD)لەلایەن دەستەی پزیشکی دەروونی ئەمریکیەوە،لە چەند ڕوویەکەوە فراوانکرا:

یەکەمیان: جەختکردنەوە بوو لەسەر پرۆسەی دوورە پەرێزی(AVOID ANCE)کە ئاماژەیەکی بنەڕەتییە بۆ دەلالەت کردن بە تێکچوونە دەروونیەکانی دوای دیاردەیەکی شۆك ئامێز(دوورە پەرێزی لەو بیرۆکەو هەست و سۆزە پەیوەستدارەکان بە دیاردەکەو بۆئەوەی قوربانییەکە بەدوور بێت لەو بارودۆخانەی کە یادکردنەوەی ڕووداوەکەی تێدایە).

دووەمیان: بۆ یەکەم جارە باسی ئەوە دەکرێت کە نیشانەکانی تێکچوونی دەروونی منداڵ بریتییە لە وەدەستهێنانەوەی یادکردنەوەی ڕووداوەکە بەرێگەی یاریکردنی بەردەوام و وەبیرهاتنەوەی ڕووداوەکان،کە دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی حەزوو ئارەزووی منداڵ بۆ ئەنجامدانی هەندێ چالاکیی و لێهاتوویی بەتایبەتی ئەو چالاکیانەی کە پەیوەستن بە زمانەوە.[12]

[12] غسان يعقوب (1999: 38)

لێكۆڵەر لەم بارەوە كارەكەی بەشێوەیەكی زانستیانە خۆخەریككردن دەبێت بە كاریگەری فاكتەری دەرەكی و ناوەكیی لەسەر ئاوەزی منداڵ، كاریگەری ئەم فاكتە رانە لە درووستبوونی تێكچوونە زمانییەكان وپەیوەندی ئەم دوو حاڵەتە بە یەكەوە لە چواچێوەی دەستنیشانكردنی نەخۆشییە زمانییەكان لای منداڵ لە قۆناغی بنەرەتیدا دەخرێتەڕوو.بڕوانە پاری دووەم (2/2)،جگە لەئەم لێكەوتە دەروونیانە ،كە راستەخۆ كاریگەری دەبێت بۆ توانستی گەیاندن لە منداڵدا ، هەندێك لێكەوتەی فسیۆلۆجی كارەساتە مرۆییەكان كاریگەری دەبێت لەسەر ئاوەزی منداڵ و توانستە زمانییەكان لە منداڵدا،بڕوانە (2/2).

2/2) كاریگەری لێكەوتە فسیۆلۆجییەكان لە سەر ئاوەزی منداڵ

راستەخۆ كاریگەرییەكانی لێكەوتە فسیۆلۆجییەكانی دیاردەی جینۆسایدی ، لە سەر ئاوەزی منداڵ دەردەكەوێت بە تایبەتی لە قۆناغی بنەرەتیدا،كە بە هۆی بەركەوتن و بە كارهێنانی هێز توانستی گەیاندن لە منداڵدا زیانی پێدەگات و چ بە رێگەی بەركەوتنی راستە وخۆی مێشك بێت ،یان بە هۆی تێكچوونی ئۆرگانە هەستییەكان و ئۆرگانەكانی ئاخاوتنەوە بێت ،دەتوانرێت تێكچوونی لەیەكگەیشتن لە منداڵدا وەكو نەخۆشیەكی كاتی و لاوەكی(عرضي)،چ ئەندامی بێت یان دەماری بێت دیاریبكرێت، واتە تووشبوون بە نەخۆشییەكە بە هۆی بەركەوتنەوە دەبێت لە ڕووداوێكی كوت و پڕو لەناكاودا وەكو بەركەوتنی سەری منداڵ بە فیشەك یان هەربەركەوتنێكی تر كە لە ساتەوەختی شەڕو ڕووداوە نەخوازراوەكان ڕوودەدات،هەربۆیە ئەم جۆرە لێكۆڵینەوە سایكۆ _زمانییە لە چوارچێوەی زانستی نەخۆشیە زمانییەكان (language pathology[*])دا ،بەم جۆرە نەخۆشیانە خۆخەریكدەكات و بەتایبەتی لە دوای ئەو شەڕوو نەهامەتیانەی بەسەر ئەوروپادا هات، توانرا دووناوچەی سەرەكی لە مێشكدا بدۆزرێتەوە ،كە ئەویش فرنیكا(wernickes zone) و برۆكا(brocas area)یە،ئەو كەسانەی كە مێشكیان بەركەوتووە لەم شەڕەدا بە هەزارەها ئەژمار دەكرێت ،كە بواری لێكۆڵینەوەوكاری ئەزموونبەندانە و تێبینی زانستی زانایان بوون ولە ئەنجامی كاری توێكاری دەركەوت ،كە بەهۆی ئەم بەركەوتنانەوە ئەندامە دەمارییەكان لە مێشكدا زیانی پێگەیشتووە و بۆتە هۆی تێكچوونی توانستی گەیاندن/لەیەكگەیشتن و كەمكردنەوەی توانا زمانییەكان ،چونكە زۆر جار كەسەكە بەتەواوی لەدەستی دەدات وەكو بێ توانایی لە نوتقكردنی ئاستێكی دیاریكراوە لە زماندا ،بەتایبەتی بێ توانایی لە خوێندنەوەی ڕستەیەك كە بەچاو دەبینرێت،كەچی درككردنی ئاوەزی نەخۆشەكەلاوازە بووە و

---

[*] زانستێكی نوێیە و لەسەرەتای سالآ نی حەفتای سەدەی ڕابردوو سەری هەڵداوە و گرنگی دەدات بە لێكۆڵینەوە لە نەخۆشیە زمانییەكان وەكو تێكچوونی نوتقكردن و نوسین و چۆنێتی گونجاندنی داتاكان بەمەبەستی دەربڕین و ڕێكخستنی بڕگەكان لە وشەو هەروەها وشەكان لە ڕستەدا و خوێندنەوەو تێگەیشتن و شیكردنەوە و چارەسەركردن و پۆلێنكردنی ئەو جۆرە نەخۆشیە زمانییانە.

لەتوانایـدا نیـە ڕسـتەکە بخوێنێتـەوە. زانسـتێکی تـر بەشـێوەی تیـۆری کاردەکـات و بریتییـە لـە زانسـتی زمـانی کلینیکـی(Clinical linguistic) لقێکـی لاوەکییـە لـە زانسـتی نەخۆشـیە زمانییـەکان ،هـەموو ئـەم کارانـە بـە شـێوەیەکی زانسـتی لـەدیاریکردنی نیشـانەکانی ئـەم نەخۆشـیە و چارەسـەرکردنی دەکۆڵنەوە،چـونکە تێکچـوونە زمانیـەکان بەشـێوەیەکی نێگـەتیڤی کاردەکاتـە ژیـانی منـداڵ و توانـایی فێربـوونی لـە قوتابخانـە و پەیوەندیە کۆمە لاَیەتیەکانی لەو ژینگەی کە تێیدا دەژی .[13]

بەگشتی زانایان،کاتێك دەربارەی تێکچوونە زمانییەکان لێکۆڵینەوە دەکەن ، باس لە جۆرەکانی و هۆکاری نـاوەکی و دەرەکی دروستبوونی ئـەم نەخۆشییە دەکـەن، هۆکـار دەرەکییـەکان حاڵـە تێکی کـت و پـرو لـە ناکاوەوە یـە کـە تووشی نەخۆشەکە دەبێت چ فسیۆلۆجی بێت، یان هۆکاری کۆمەلاَیەتی و دەروونی بێـت(وەکو بەرکـەوتنی مێشك و ئەندامەکانی ئاخاوتن لە ساتەوەختی کارەساتە مرۆییـەکان ویـان هۆکـاری دەروونـی و کۆمەلاَیـەتی وەکو لێکەوتـەی کـارە سـاتەکان)[14]، هۆکـارە فیسـیۆلۆجییەکان،وەکو بەرکـەوتنی ئەندامـەکانی دەمـاغ و ئەندامـەکانی ئاخـاوتن ، لاوازبوونی ئۆرگانە هەستییەکان ،لاوازبوونی عەقڵی ،بەلاَم هۆکاری دەروونی و کۆمەلاَیەتی بـە هـەمان شـێوە دەبێتـە هۆی تێکچوونی زمانی لای منداڵ،لەم بارەیە وە(سبین)پێیوایە (دڵە ڕاوکی تـرس و تۆقانـدن وچـەپاندن وتووشـبوون بە شۆك لە رووی سۆزدارییەوە ،باوەربە خۆ نەبوون ،کەمتەر خەمی و هەندێك هۆکاری دەروونـی و کۆمەلاَیـەتی تـر ،دەبێتە هۆی تێکچوونی نوتقکردن و ئاخـاوتن)، هـەروەها (میللـە ر) پێیوایـە (پەیوەندییـەکی ئاشـکرا لـە نێـوان نـە خۆشی زمان گیران /ئەفازیا و ئەو نە خۆشییە دەروونیانەی،کە تووشی منداڵ دەبێت وەکو چەپاندن و دڵەراوکی ،بە دی دەکرێت)[15].بروانە وێنەی (1):-

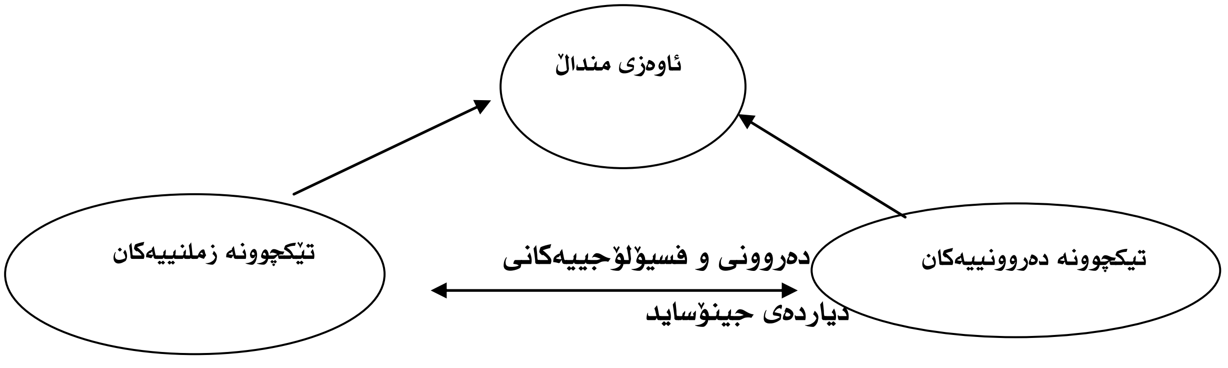

وێنەی (1) ....

هۆکارە ناوەکییەکان بەهۆی نەخۆشی گەشەییەکانەوە درووست دەبێت (زۆرجار هۆکـاری دەرەکـی لـە درووسـتبوونی نەخۆشییە گەشەییەکان ئامادە دەبێـت وەکـو بـە کارهێنـانی چـەکی کۆمـەڵگوژی لـە هەنـدێك ناوچـەی جوکرافی، کـە لێکەوتەی ئەو حاڵەتە لە منداڵی تازە لە دایك بوو، تا چەند ساڵێك دوای کارەساتەکە بەرچاو دەکەوێت)کـە بریتییـە

[13] صادق يوسف الدباس،(2013: 296)

14 لێکۆڵەر کارەکەی لە چوارچێوەی هۆکارە دەرەکیەکان دەبێت،چ دەرکەوتنی نەخۆشیەزمانییەکان بێت بەهۆی بەرکەوتنەوە،یان بەهۆی کاریگەری سایکۆلۆجی و کۆمەلاَیەتی لەسەر ئاوەزی منداڵ.

15 Miller G.(1990:142)

لە نەخۆشی ئەندامی ،وەكولاوازبوونی توانستی گەیاندن/لەیەكگەیشتن لە منداڵدا ، یان لاوازبوونی ئاستی وەرگرتنی زمانی دایك،یان زمانی دووەم، یان دواكەوتنی گەشە كردنی زمانی بە هۆی كە م عە قڵییەوە[16] كە بە پێچەوانەی جۆری یەكەم كە بەهۆی هۆكارێكی لاوەكییەوە دەبێت ،لێرەدا هۆكارەكە ناوەكییەو بەهۆی كەم وكورتی ئەندامییەوە دەبێت لە منداڵدا وەكو ئۆرگانەكانی ئاخاوتن و بیستن یان نەخۆشیە دەماغییەكان كە دەبێتە هۆی ڕێگریكردن لە پرۆسەی لەیەكگەیشتن و بەسبوون/عجز هەموو ئاستەكانی زمان دەگرێتەوە چ نوسین بێت، یان ئاخاوتن و هەروەها توانایی تێگەیشتن و گوێگرتن و خوێندنەوە...تاد،لاواز دەبێت،كە زانستی نەخۆشییە زمانییەكان بۆ هەر حاڵەتێكی دیاریكراو زاراوەیەكی زانستی بۆ دەستنیشانكردووە،نەخۆشیە زمانیەكان پەیوەست بە هۆكاری دروستبوونی بۆ دووجۆر پۆلێندەكرێت:بڕوانە هێڵكاری(1):-

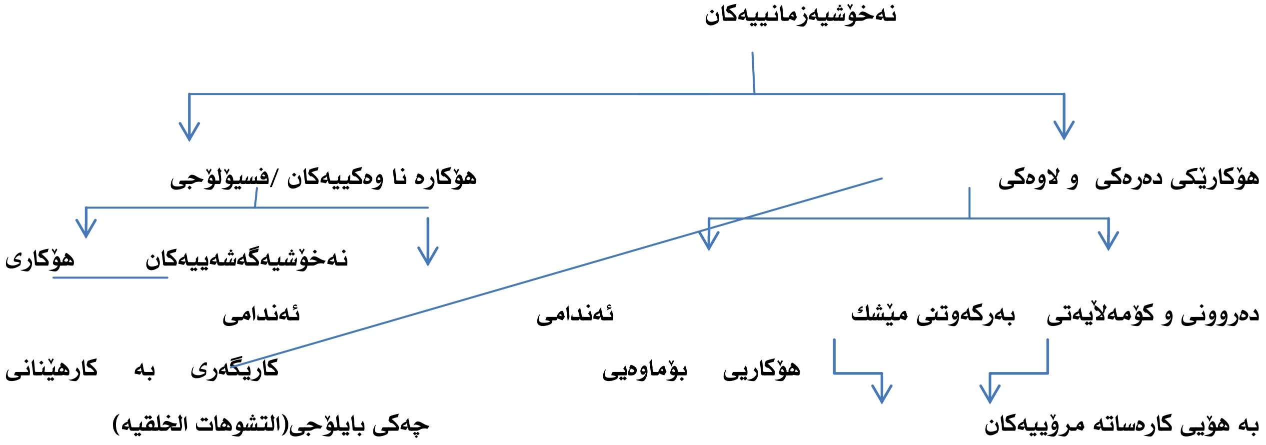

هۆكارەكانی نەخۆشییە زمانییەكان ، ....هێڵكاری (1)

1-2/2/ پۆلێنكردنی تێكچوونە زمانییەكان

زمان میكانیزمیكی لە ئارادابووە ،كە بەهۆیەوە زانیاریی و كۆزانیاری پێویست خەزندەكرێت، وێنەی ئاوەزییەكان بە هێما و دەلالەتەكان دەگۆدرێتەوە،هەربۆیە ئامێرێكی پێواژۆكردن /پرۆسێسكردن و بیركردنەوەیە، مرۆڤ لە ئاوەزدا هەموو جۆرە بیركردنەوە لە خودو گرنگی پێدان و هەست و سۆز بەهۆی زمانەوە دەپارێزێت و هەروەها لەیەكگەیشتن وگەیاندن لەنێو تاكەكانی كۆمەڵگا ڕوودەدات، پرۆسەی تێكچڕژانی كۆمەڵایەتی جێ بەجێدەبێت،كە بەهۆیەوە پرۆسەی فێركردن و فێربوون دێتە ئاراوە ،هەربۆیە بەنیسبەت هەرمیللەت و كۆمەڵگایەكەوە زمان بەشێكی سەرەكییە لە پێكهاتەی ناسنامە و پێكهاتەی شارستانی و ڕۆشنبیری[17] هەر گرفتێك روو بەڕووی زمان ببێتەوە ،زیانی دەبێت بۆ سەر كۆمەڵگاوپەیوەندییە كۆمەڵایەتیەكان لە كۆمەڵگادا.سۆسێر پێیوایە توانستگەی/فاكوڵتی ئاخاوتن،

---

[16] عبدولواحید موشیر دزەیی (2014: 114)
[17] سامیة عرعار،اكرام هاشمي،(2016 :1)

دەکەوێتــە بەشــی چــەپی پێشــەوەی مێشــکی مرۆڤ،ئــەم بەشــە تایبەتــە بــە زمــان و نووســین،[18]کــە پرۆســەی ئاخــاوتن کاتێــك دەســتپێدەکات ،لەکاتێکــدا کــە دەمــاغ فــەرمان دەنێرێــت بــۆ ئەندامــەکانی نــوتقکردن/دەڕبرین و ئــەم فەرمانانــە لــە ناوچــەی برۆکــاوە(BROCK)دەردەچــێت ودەکەوێتــە بەشــی چــەپی لــە درزی پێشــەوەی دەمــاغی مــرۆڤ (بەشــی چــەپی دەمــاغی مــرۆڤ بەرپرســە لــە زمــان و پێــڕەوە زمانییــەکان وبەرکــەوتنی ئــەم ناوچــەیە (برۆکا)دەبێتــە هــۆی لاوازبــوون و بــێ توانــای زمــانی بــە تــە واوەتــی)[19]،واتــە زیــان پێگەیشــنی ئــەم ناوچــەیەی کــە تایبەتــە بــەزمان ،دەبێتــە هــۆی گــرفتی زمــانی، زانایــان لــە بەرانبــەر گــرفتی زمــانی ،کــە تووشــی منــداڵ دەبێــت زاراوەی جیــاواز بــە کــا ردەهێــنن وەکــو ،بــێ توانــایی زمــانی Languge defict، دواکــەوتنی زمــانی Languge delay، خــاوەن پێداویســتی تایبــە تــی زمــانی Languge handi capped، تێکچــوونی زمــانی ، یاســای ئــە مریکــی تایبــەت بــە خــاوەن پێداویســتە تایبەتــەکان ،ئــە م جــۆرە نەخۆشــییە بــە خــاوەن پیداویســتی زمــانی و بــێ توانــایی زمانی(بەســبوونی زمــانی/عجز اللغــوي) ئــەژمار ناکــات ،چــونکە پێیــان وایــە ئــەم جــۆرە مرۆڤانــە خــاوەن بــەهای مرۆیــی ودەروونــی و کۆمەڵایەتیین،کــە دەبێــت رچــاو بکرێت.[20]

تێکچــوونە زمانییــەکان لەلایەکــەوە پەیوەســتە بــە مــەدلوولی ئاخاوتنــەکان و واتــای دەربردڕاوەکــان لــە دەوروبــەری زمــانی دا و پێکــەوەهاتنی فۆرمــە زمانییــەکان لــە گــەڵ بیرۆکــەی شــتەکان، بــەدیهێنانی پرۆســەی تێگەیشــتن ،لــە لایــەکی تــرەوە ،دەستنیشــانکردنی کــەمو کورتییــە زمانییەکانــە لــە هەنــدێك رووەوە وەکــو لادانــی دەنگــی لــە هەنــدێك جێکەوتــەی فۆرمــە زمانییــە کــان ، کرتانــدن و یــان زیــادکردنی هەنــدێك دەنگــی نــاوازە و خێرایــی قســە کــردن .....تــاد، لــە بــەر ئــەوە تێکچــوونە زمانییــەکان لــە دەوروبــەری نــاوەرۆکی ئاخاوتنــەکان و واتــای ئاخاوتنــەکان و پێکــەوە گونجانــدنی لــە گــەڵ بــارودۆخی کۆمەڵایــەتی ودەروونــی وعەقڵی تاکی قسە کەردا دە سووڕێتەوە.

جیاکــاری دەکرێــت لــە نێــوان تێکچــوونی زمــانی و تێکچــوونی ئاخاوتن،چــونکە تێکچــوونی ئاخــاوتن (speech disorder)بریتیــە لــە نەخۆشــیەك کــە تووشــی ئەندامــەکانی نــوتقکردن دەبێــت یــان کەموکورتیەکــە لــە زمــان بــەربوونی منداڵەکــە، بــەڵام تێکچــوونی زمــانی (language disorder)بریتییــە لــە لادان و بێتوانــایی زمانی(بەســبوونی زمــانی\عجــز اللغویی)،کــە کاردەکاتــە ســەر تێگەیشــتن و بــەکارهێنان و بەرهــەمهێنانی زمــانی چ زمــانی نووســین بێــت یــا ئاخاوتن،واتــە کاردەکاتــە ســە ر پێــڕەوی گەیانــدنی هێمــایی

[18]دي سوسير،علم اللغة العام(1984 :28)
[19] انظرعبد الوهاب كامل(1991 :123-160)
[20]صادق اليوسف الدباس(2013 :297)

لــــە منداڵـــدا[21].بەگشـــتی تێکچـــوونی زمـــانیی و دەربڕاوەیـــی و ئاخـــاوتنی بـــۆ چـــەندجۆرێك پـــۆلێن دەکرێت،بڕوانە خشتەی (2):-

جۆری تێکچوونی زمانی	پۆلێنکردنی جۆرەکانی تێکچوونە زمانییەکان	نیشانەکانی نە خۆشییەکە
1-تێکچوونی زارەکی \نوتقی[22].	1-1)لابردن(omission) منداڵ پیتێك یان زیاتر لە وشەکان لادەبات ،کە حاڵەتێکی سروشتیە هەتا کاتی چوونە قوتابخانەو تەمەنی شەش ساڵی.	هەڵگری نیشانەکانی تێکچوونی زمانییە، کە بریتییە لەلابردنی هەندێك دەنگ لە کۆتای وشەکان ،بە تایبەتی لە ئەو وشانەی کۆتاییان بە پیتی کۆنسانت هاتووە[23]،بۆ نموونە: دان ــــــــــدا
	2-1)زیادکردن(addition) منداڵ پیتێك یان زیاتر زیاددەکات بۆ وشەکان،ئەم حاڵەتە سروشتیە تا تەمەنی شەش ساڵی.	هەڵگری نیشانەکانی تێکچوونی زمانییە،کە بریتییە لە زیادکردنی هەندێك دەنگ : لە بیرنجم چووــــــــــــلەبیرم چوو
	3-1)لەبری یەکدانان(substitution) منداڵ پیتێك بە پیتێکی تردەگۆڕێت.	هەڵگری نیشانەکانی تێکچوونی زمانی نییە و بە نەخۆشی زمانی دانانرێت ،وەکو: شەحن-حەشن ئاسایش —ئاشایس فیتە-تیفە
	4-1)تێکدان(distoration) منداڵ وشەکان بە شێوازێکی ئاسایی نوتق دەکات ،بەڵام بۆ گوێگر نامۆیە،چونکە هەندێك دەنگ لە شوێنی دروستی خۆی نوتقنەکراوە.[24]	هەڵگی نیشانەکانی تێکچوونی زمانییە،نموونە ئەم حاڵەتە: کیپەــــــــــــکۆمپیوتەر

[21]سامیة عرعار،اكرام هاشمي (2016 :8)

[22]احمد نایل الغریر و الاخرون(2009 :133)

[23]یان گۆرینی دەنگیك ،كە لە پشتەوە دروست دەبێت،بە دەنگیك لە پێشەوە(fronting)وەكو:كور—تور،كڕی—تری ،یان بە پێچەوانەوە ،دەنگیك لە پێشەوە دروست دەبێت بە دەنگیگ لە پشتەوە(backing)،یان نەخۆشەكە لە بری دەنگێكی خشۆك دەنگێكی تەقاوە دەردەبرێت وەكو :زام———دام،یان هەندێك دەنگ دەگۆڕێت بە دەنگی لووتی(denasalization)،یان بە پێچەوانەوە ،وەكو:مەیمون——— بەیبون.بڕوانە :ابراهیم عبد الله الزریقات (2005؛256-257)

[24]سەرەڕایی ئەو جۆرانەی تێكچوونی نوتقی ،هەندێك جۆری تر بەرچاو دەكەوێت ،ئەو دەنگانەی مەلاشوویی بێت ،ناتوانرێت بە ئاسانی دەرببرێت وەكو دەنگی(ل،ر)،هەروەها لە حاڵەتی نەخۆشی Dygrammatism،واتە فف قسەكردن و دووبارەكردنەوەی دەنگی (ف)،یان هەندێگ نەخۆش ناتوانێت بە تەواوەتی وشەكان دەرببرێت ،یان دەنگەكان بە روونی دەرنابرێت ،واتە منجە منجكردن/المجمجە/anarthia ،بە گشتی باسی ئەوە دەكرێت ،كە هۆكاری بۆماوەیی پەیوەندی نییە بە تێكچوونی نوتقی.فیصل الزراد(1990 :234)

2-تێكچوونی دەنگی(voice disoder)لەكاتی ئەنجامدانی پرۆسەی پەیوەندیكردنی كۆمەڵایەتی لەگەڵ دەوروبەردا لێكەوتەی ئەم نەخۆشیە بەرچاودەكەوێت.	ئەم تێكچوونە زمانییە پەیوەستە بە پلە و بەرزونزمی دەنگەكان و جۆری دەنگەكان....تاد	هەندێك كەس لەتۆنی دەنگیان گرفتیان هەیە، بەدەنگی بەرز قسەدەكەن ،یان بەدەنگی نزم ،یان زیقەزیق كردن لە تۆنی دەنگیاندا هەیە،یان بە لووت قسە دەكەن (مگاندن)،یان دەنگی زبرو ناخۆشیان هەیە......تاد.[25]
3-تێكچوونی ئاخاوتن(speech disorder)	1-3)تەتەڵەی زمانی(stuttering)*	منداڵی توشبوو ناتوانێت، یان بەگرانی دەتوانێت وێنەی ئاوەزی و بیرۆكەكان بگۆڕێتەوە بە دەربڕدراو و ئاخاوتنەكان. بۆیە لە ئەنجامی ئەو سترێسە پیتەكان دووبارە دەكاتەوە ،بۆ نموونە: ددددددددان،تتتتتتتتە ماتە.
	2-3)خێرایی قسەكردن(logorrhea)*	هەندێك نیشانە لەگەڵ خێرایی قسەكردندا دەبینرێت[26]
	3-3)وەستان: دیاردەی وەستان لە كاتی ئاخاوتندا،واتە قسەكەر لە دوای دەربڕینی وشەیەك یان ڕستەیەك بۆماوەیەكی نائاسایی دەوەستێت و گوێگر واهەستدەكات كە قسەكانی	1-سێو.........میوەیەكی خۆشە. 2-باران............ دوێنێ باری.

[25] Van Ripper(1997:145)

*ئەم حاڵەتە لەناو خەڵكدا پێیدەوتریت تەتەڵەی زمانی یات تت قسەكردن،بە سێ قۆناغدا تێپەڕدەبێت،لەقۆناغی یەكەمدا منداڵەكە بەگرانی وشەكان دەردەبڕێت،هەندێكجار جوڵەی جەستەیی لەگەڵدا بەكار دەهێنێت،لە قۆناغی دووەمدا لەسەرەتادا منداڵەكە ناتوانێت بەهیچ شێوەیەك وشەكان دەرببڕێت بۆیە پەستانێك دەخاتە سەر هەردوو لێوی و لەئەنجامدا دەنگی یەكەم لە وشەكە (دددددان)دووبارە دەكاتەوە،كە ئەم قۆناغە لەدوای(6-12)مانگ دوا قۆناغی یەكەم دروستدەبێت.لە قۆناغی سێیەمدا لچ و لێوی منداڵەكە دەچێت بەیەكداو كرژبوونەوەیەك ڕوودەدات وشەكان قەتیس دەبن و لەناكاوا دەتەقنەوە لەگەڵ جوڵەیەكی زۆر لەبرۆو زمان و دەستەكان و جولانەوەی سەر بۆدواوە بەمەبەستی ڕزگاربوون لە تەتەڵەی زمانی،كە ئەم حاڵەتە بە(stammering)ناودەبرێت.بەگشتی دوو جۆر تەتەڵەی زمانی دیاریدەكرێت:1-تەتەڵەی زمانی لەگەڵ لەرینەوە:بریتییە لە دوبارەكردنەوەی یەكەم پیت لە وشەو یەكەم وشە لەڕستە لە هەندێك مەوقیف و بارودۆخێكی تردا ئاسایی دەریدەبڕێت،ئەمەش بە هۆی شەرمكردن و گفتوگۆكردن دەبێت لەگەڵ كەسانی نامۆ،كە كرژبوونەوەیەك لە ماسولكەی ئۆرگانەكانی ئاخاوتندا ڕوودەدات.2- تەتەڵەی زمانی كرژبوونەوەیی(tonic-stammering)ئەم حاڵەتە بە شێوەیەكی كتوپڕ ڕوودەدات خراپترە لەجۆری یەكەم ،كە نەخۆشەكە هەندێك وشەودەنگ دووبارە دەكاتەوە بەبێ ئەوەی پەیوەندی هەبێت بە دەربڕاوەكانەوە ،دواتر دەبێتە هۆی زمان گیران(ئەفازیا)لەگەڵ كرژبوونەوەو لەرینەوەیەكی زۆری ماسولكەكان:بڕوانە:صادق یوسف الدباس(2013 :302)،هەروەها فیصل الزراد(1990 :162).

*قسەكەر بەخێرایی وشەكان نوتقدەكات و هەندێك جار هەڵچوون وجوڵەی جەستەیی بەشێوەیەكی نائاسایی دەبینرێت ،دەبێتە هۆی لێك تێنەگەیشتن،درووستبوونی گرفت لە پرۆسەی پەیوەندیكردنی كۆمەڵایەتی،دەبێت جیاكاری بكرێت لە نێوان زۆر بلێی و خێرایی قسەكردن چونكە لە حاڵەتی زۆربلێی قسەكەر لە ناوەڕۆكی بابەتەكە دووردەكەوێتەوە،بەڵام لە حاڵەتی خێرایی قسەكردن كە بەزۆری توشی كەسان بیرمەند و چالاك و ژیر دەبێت وشەو دەربڕاوەكان پەیوەندیان بە ئاخاوتنەوكەوە هەیە.بڕوانە: مصطفی فهمي(1976:224-222)

[26] ئەم نیشانانە بریتین لە :1-دووبارەكردنەوەی هەمان ئاخاوتن.ئەم حاڵەتە بە(echolalia)ناو دەبرێت .2- بچڕاندنی لەناكاوی ئاخاوتنەكان و بێدەنگبوون،ئەم حاڵەتە بە (mutism)ناودەبرێت.3-پەرش و بلاوبوونەوەی ئاخاوتنەكان،ئەم حاڵەتە بە (scallering)ناودەبرێت.4-بەكارهێنانی زمانێك،كە پێشكەوتوو نییەneologism . بە گشتی هۆكاری سەرەكی خێرایی قسە كردن نەبوونی ڕێككەوتنە لەنێوان بیرۆكەكان وجووڵەی ئۆرگانەكانی ئاخاوتن . مصطفی فهمي(1976:224-222)

	تەواوکردوە.	
	3 -4)سەرزمان گرتن (stigmatism)/الثأثأة:- بەکارهێنانی پیتی(ث) ،ئەم جۆرە بەربلاوترین جۆری کەم و کورتی زارەکییە لە منداڵدا، کە لەنێوان تەمەنی 4-7 ساڵ بە شێوەیەکی فراوان بەرچاو دەکەوێت.	گۆڕینەوەی پیتی(س)بە(پ)بە هۆی بەرزبوونەوەی لایەکی زمان لە نێوان ددانەکان بۆ دەرەوەی دەم: سۆندە ـــــــث ـۆندە 2-گۆڕینەوەی پیتی(س) بە (ش)بەهۆی تێپەڕبوونی هەوا لە نێوان زمان و بەشی سەرەوەی دەم(مەلاشوو)لەکاتی نوتقکردندا. ماسی-ماشی سی وسیٚ-شی وشیٚ 3-گۆڕینەوەی پیتی(س)بە پیتی(د).[27]
4-پۆلێنکردنی گرفتە زمانییە کان	4–1)دواکەوتنی زمانی(langyage delay)،لەئە وقۆناغەدا کە زمانی ئاسایی منداڵ گەشەدەکات،هەندێك منداڵ دوادەکەوێت یان زۆر بەهێواشی وەرگرتنی زمانی ڕوودەدات،هەربۆیە دەربڕینی وشە لەلایەن منداڵەوە لە تەمەنێکی ئاساساییدا روونادات.	لێکەوتەی ئەم نەخۆشیە لە گرفتەکانی خوێندنەوەونووسین لای منداڵ دەردەکەوێت.
	4-2) ئەفازیا(aphasia) / زمان گیران/الحبسة:ئەم جۆرە نەخۆشیە دەکرێت بە چەند جۆرێکەوە:-	بێتوانایی منداڵە لە تێگەیشتن لە زمان و بەکارهێنانی زمانی زارەکی و لاوازبوونی هەردوو بەشی زمانە،یان یەك بەشی زمان بە تەنها(هەردوو بەشەکە بریتییە لە وەرگرتن و بەرهەمهێنان)*
	4-2-1)ئەفازیای /زمانگیرانی جوڵەیی/ (motor verbal).*	نەخۆشەکە بەبەردەوامی یەك وشە و دەربڕاو دووبارە دەکاتەوە و گۆرانکاری ناکات لە ئاخاوتنەکانی.
	4-2-2) -2-2)ئەفازیای/زمانگیرانی هەستی/ (sensory aphasia)*	نەخۆشەکە ناتوانێت مەدلولی دەنگەکان وەربگرێت و یان ناتوانێت فۆرمەکان بکاتە خاوەن دەلالەتێکی زمانیی،جەند جۆرێکی هەیە: 1-کوێربوونی زارەکی(alexia) نەخۆشەکە دەتوانێت

[27] احمد نایل الغریر و اخرون(2009:115-116)

*ئەم نەخۆشیە بەهۆی بەرککەوتنی نێوەندی نوتقکردن و ئاخاوتن دەبێت لە مێشك دا،واتا بەرککەوتنی نێوەندە زمانییەکان لە دەماغ دا وەکو برینداربوونی سەر،یان هەندێك حاڵەتی دەروونی زۆر خراپ.بڕوانە:-احمد نایل الغریر واخرون (2009 :124)

*بەم جۆرە ئەفازیایە دەوترێت ئەفازیایی برۆکا ،ئەم ناوەشی ئاماژەیە بۆ نەشتەرگەری فەرەنسی(پۆل برۆکا)یەکێك لە نەخۆشەکانی بەدەم گیرانی قسەکردنەوە دەینالاند کە بەشی پێشەوەی مێشکی زیانی بەرکەوتبوو،بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:عبدالواحید موشیر دزەیی (2014 :117).

*ئەم جۆرە ئەفازیایە بە ئەفازیایی/ زمانی گیرانی فرنیك ناودەبرێت،کە ئەم زانایە گەیشتە ئەنجامی ئەوەی نێوەندێکی بیستن لە توێ لاجانە پڵ(فص صدغی)لە دەماغدا هەیە،کە بەرکەوتنی ئەم بەشە دەبێتە هۆی نەبیستن،کە گرفتەکە لە درککردنی/پەیبردنی بیستەنی(auditory perception) نەخۆشەکەیە نەك توانایی بیستەنی نەخۆشەکە .بڕوانە:صادق یوسف الدباس(2013 :205)

		وشەکە بخوێنێتەوە،بەڵام ناتوانێت لێی تێبگات،یان دەنگەکان دەگۆڕێتەوە بەیەکتری(س،ت)(ج،ح،خ). 2ئەفازیایدووبارەکردنەوە(echolalia)،دووبارەکرنەوەی ئەو وشانە ی کە لە قسەکەرەوەگوێی لێدەبێت. 3-ئەفازیای تێگەیشتنی:-بێتوانایی لە تێگەیشتن لەو ووشانەی کە دەردەبڕێت،کە نەخۆشەکە هەندێك وشەو ئامراز لادەبات لە ئاخاوتنەکانی وەکو جێناوەکان،ئامرازی پەیوەندی،ئامرازی ناساندنەکان،ئامرازی نیشانە....تاد.
	4-2-3)ئەفازیای لە بیرچوونەوە(Amnestic Aphasia)	نە خۆشەکە لە ناولێنانی شتە کانی دوروبەریدا گرفتی هەیە،بۆیە زۆرجار پەنا دەباتە بەربە کارهێنانی وشەیەکی نزیك لە وشەکە،یان شتێکی نزیك وەکو : ران__________لان،یان لە بری ئەوەی بڵێت کتێب دەڵێت دەفتەر یان پێنووس......تاد.[28]
	4-2-4)زمان گیرانی /ئەفازیای گشتی(Total Aphasia)	بریتییە لە گیرانی زمانی ،بێ توانایی لە تێکەیشتنی واتای وشەی نووسراوو دەربڕاو، کە بەشێك لە بەسبوونی زمانی دەبینرێت ،یان هەموو نیشانەکان پێکەوە ئامادە دەبن.[29]
	4-3)گرانی نووسین(Dysgraphia)	لە م حاڵەتەدا ،منداڵەکە گرفتی هەیە لە نووسیندا.
	4-4)گرانی خوێندنەوە	لە بەر ئەوەی خوێندنەوە پرۆسەیەکی ئاڵۆزە،پێویستی بە (تێگەیشتن و پێکەوە بەستنەوەودەرەنجامگیری)هەیە ، بەزۆری منداڵ گرفتی خوێندنەوەی هەیە.
	4-5)گرانی تێگەیشتن لە واتای رستەو وشەکان (Aguosia/Echolai)	دووبارەکردنەوەی وشە و رستەکان بە بێ تێگەیشتن لە واتاکەی .[30]
	4-6)گرانی وەبیر هاتنەوەو دەربرین(Dysgraphia et apraxia)	نەخۆشەکە توانای وەبیرهاتنەوەی وشەیەکی گونجاوی نییە لە رستەدا ،کە لە بری ئەو وشەیەوشەیەکی تر بە کاردەهێنێت ودەبێتە هۆی پێکەوە نە گونجاندنی ئاخاوتنەکان.
	4-7)گرانی زمانی (Languge defict)	بریتییە لە گرفتی زمانی ،چونکە نەخۆشەکە گرفتی هە یە لە پێکهاتنی رستەکان لە رووی رێزمانی و واتاییەوە ،بۆیە رستەکان واتا دروست دەرنابردرێت.[31]

[28] فیصل الزراد(1990: 226)
[29] یسن عطوف (/:16-19)
[30] احمد نایل واخرون (2009:126)
[31] احمد نایل واخرون(2009:124)

مەرج نییە ئەو نەخۆشییە زمانییانەی لە و خشتەی سەرەوەدا خراوەتە روو، هۆکاری بۆماوەیی تێدا ئامادە بێت، بە لکو زۆر جار هۆکاری دەرەکی فسیۆلۆجی، یان دەروونی تێدا ئامادە دەبێت، کە فاکتە رە دەروونییەکان بریتییە لە حالە تی دوورکەوتنەوە لە ئاخاوتن و بێدەنگ بوون و قسە نەکردن، بە بێ دەرکەوتنی نیشانە سەرەکییەکانی نەخۆشی زمانی، یان بوونی بەرکەوتنی دەماغی ،هەربۆیە هۆکارە کەی دەگەرێتەوە بۆ تێکچوونی ئاوەزی منداڵ و گرفت لە کەسایەتی منداڵەکە، رەفتاری ئاوەزی منداڵە کە، کە ئەم حالە تانە هاوکاتن لە گەڵ نەخۆشییە دەروونییەکان وەکو هیستریا وخەمۆکی و ptsd.....تاد ،هەردوو حالەتەکە، واتا تێکچوونە دەروونی و زمانییەکان، وەکو لێکەوتەی دیاردەی جینو ساید پە یوەندیە کی پتە ویان پێکەوە هەیە، ئە گە ر جینو ساید ئەو فەزایە بێت، کە لێکەوتە کانی کار بکاتە سەر ئاوەزی منداڵ، ئەوە تێکچوونە دەروونی و زمانییە کان لە نێو ئەو فەزایەدا دە سوورێتەوە،بروانە وێنەی (1)[32]:

کاریگەری لێکەوتەکانی دیاردەی جینوساید لە سەر ئاوەزی منداڵ..........................وێنەی (2)

ئەنجام

1-لێکەوتـەکانی کـارە سـاتی جینۆسـاید،چ دەروونـی بێت،یـان سـایکۆلۆجی بێـت ،یـان جەسـتە ی وفیسـیۆلۆجی بێت،دەبێتە هۆی تێکچوونی دەروونی و زمانی و کار دەکاتە سەر تواناى فێربوونی منداڵ لە قوتابخانـەو لاوازبـوونی پەیوەندییە کۆمەڵایە تییەکانی لەو ژینگەیەی تێدا دەژی.

[32] ئەم وێنەیە وەکو دەرەنجام لە لایە ن لێکۆلەرەوە خراوەتە روو

2- جیاوازی له نێوان منداڵێك ،كه بۆته قوربانی كارەساتی جینۆساید ،له گەڵ منداڵی ئاساییدا ئەوەیە،كه منداڵی نه خۆش ناتوانێت بە ئاسانی وێنە ئاوەزی و بیرۆكەكا ن بگۆڕێتەوە بە ئاخاوتنێكی دروست،بە هۆی سترێسی دەروونییەوە بێت یان هۆكاری فسیۆلۆجییەوە بێت.

3-مەرج نییە هەموو ئەو تێكچوونە جەستەیی و دەروونیانە ،كە ئەمرۆ لە كوردستاندا بەرچاو دەكەوێت ،بە هۆی هۆكاری بۆماوەییەوە بێت ،بۆیە دەبێت لە م بارەییەوە بەركەوتووانی كیمیا بارانی هەڵەبجەو ئەنفال و كۆرەوو كارەساتی شنكال ، بە شیوەیەكی زانستی لە لایەن نێوەندە زانستییە كانەوە لێكۆڵینەوەی لێبكرێت ،چونكە زانینی قە بارەی كارەساتە كەو دەستنیشانكردنی لێكەوتەكانی بە شێوەی زانستی ،مەرجی بە جینۆساید ناساندنی كارە ساتەكانە.

4-رێگریكردن لە پیشاندانی بەردەوامی كارەساتەكان وەكو وێنە ی بینراو (مردنی بە كۆمەڵ و كوشتن ،تەقینەوە ،توونودتیژی...)،یان وێنەی بیستراو دەربارەی كارەساتەكان،كەلە لایەن كەناڵەكانی راگەیاندنەوە دەخرێتە روو ،چونكە بە شێوەیەكی ناراستە خۆ دەبێتە هۆی تێكچوونی دەروونی.

5-چارەسەركردنی تێكچوونە زمانی و دەروونییەكان ،پێویستی بە كارێكی دەستە جەمعی هەیە ،كە دەبێت زۆربە ی پسپۆرییەكان تێدا بە شدار بن،پسپۆری دەروونی،دەماری و پزیشكی شارەزا لە بوارەكەداو پسپۆری زمانی لە بوارەكانی نوتقكردن و گرفتە زمانییەكان،دواجار هەوڵی چارەسەركردنی بدرێت.

الملخص

أن هذا البحث وفق المنهج العلمي ،تدخل في الأطارعلم النفس وسايكولوجيا اللسانيات ،وتبحث في آثارالنفسية والفسيولوجية والسلوكية المترتبة آبان العمليات الأبادة الجماعية،في هذا الصدد يقوم الباحث بتفسيروتوضيح تأثيراتها على الذهن الطفل والسلوك الطفل التي تتمثل في الأضطرابات اللغوية والنفسية لدى الطفل،حيث يدرس تللك الحالات في مجال علم الامراض اللغوية وعلم اللغة السريري،ويأخذ بالعين اعتبارتأثير الامراض اللغوية والنفسية على تعلم اللغوي واكتساب اللغة لدى الطفل،وأن تللك الفضاء الذي حدثت فيه الكوارث الانسانية ،تعتبر الحقل الذي ينمو فيه الاعراض النفسية واللغوية الذي يعاني منه الطفل في كوردستان .

Abstract

This study about the effects of the genocidal processes. In this regard, the researcher explains effects on the child's mind and child behavior, which are the linguistic and psychological disorders of the child. In the field of linguistic pathology and clinical linguistics, and takes the eye as the impact of language and psychological diseases on language learning and acquisition of language in the child, and that the space in which human disasters occurred, is the field where the symptoms grow Language and language that child suffers from it in Kurdistan.

لیستی زاراوەكان

ئینگلیزی	عەرەبی	كوردی
Addition	الاظافة	زیادكردن
Anarthia	المجمجة	منجە منجكردن
Aphasia	الحبسة	زمان گیران/ئە فازیا
Brocas area	منطقة بروكا	ناوچەی برۆكا
Clinical linguistice	علم اللغة السريري	زانستی زمانی كلینیكی
Death imprint	تفكير في الموت	بیركردنەوە لە مردن
Distoration	التحريف	تێكدان
Dysgrammatism	الفأفأة	فف –قسە كردن
Emotional enmeshment	التثبيت النفعالي	جەقبەستنی باری سۆزداری
Estrangement	شعور بالغربة	نامۆ بوون
Guilt	الذنب	تاوان
Languge bathalogy	علم الامراض اللغوية	زانستی نەخۆشییە زمانییەكان
Languge defict	الصعوبة اللغوية	گرانی زمانی
Languge disorder	الاظطرابات اللغوية	تێكچوونی زمانی
Languge handi capped	ذوي الاحتيلجات اللغوية	خاوەن پێداویستی زمانی
Logorrhea	السرعة في الكلام	خێرا قسە كردن
Omission	حذف	لابردن
Ptsd	الاظطرابات مابعد الاحداث الصدمية	تێكچوونی دەروونی دوای رووداوە شۆك ئامێزەكان
Repetitive Ideation	تكرار الافكار	دووبارەكردنەوەی بیرۆكەكان
Speech disoder	الاظطرابات الكلامية	تێكچوونی ئاخاوتن
Stigmation	الثأثأة	سەرزمانگرتن
Stuttering	التأتأة	تەتەڵەی زمانی
Substitution	الابدال	لە بریەكدانان
Voice disorder	الاظطرابات الصوتية	تێكچوونی دەنگی
Wernicks zone	منطقة فرنيكا	ناوچەی فرنیكا

سەرچاوەكان

1-كتێب:

1-1)بەكوردی:

1-عەبدولواحید موشیر دزەیی،زمانەوانی دەروونی ،بەرێوەبەرایەتی گشتی كتێبخانە گشتییەكان،هەولێر،چ1،2014.

2-1)بەعەرەبی:

2-ابراهيم عبداللة الزريقات،اظطرابات الكلام واللغة والتشخيص والعلاج ،دارالفكر ،الاردن،2005.
3-احمد نايل الغرير ،احمد عبد اللطيف ابو اسعد،اديب عبداللة النواسية،النمو اللغوي عالم الكتاب الجديد،عمان،ط1،عمان،2009.
4-حارث عبد الحميد حسن،الاظطراب مابعد الصدمية عند الاطفال-المراهقين-الكبار،وزارة التعليم العالي والبحث العلمي،2004.
5-عبد الوهاب كامل،علم النفس الفسيولوجي،دار الكتب الجامعية الحديثة ،القاهرة،1991.
6-غسان يعقوب ،سيكولوجيا الحروب والكوارث ودور العلاج النفسي(اظطراب الظغوط مابعد الصدمة)،دارالفارابي ،لبنان ،بيروت،ط1999،1.
7-فرديناندي سوسير،علم اللغة العام ،بيت الموصل،العراق،1984.
8-فيصل الزراد،اللغة واظطراب النطق والكلام،دار المريخ للنشر،السعودية،1990.
9-مجموعة الباحثين ،الحروب والكوارث وآثارها على اوضاع الطفل العربي ،دار النشربالمركز العربية للدراسات الأمنيةوالتدريب بالرياض،1989.
10-مصطفى فهمي ،امراض الكلام ،دار مصرللطباعة،القاهرة،1976.

3-1)به ئینگلیزی

11-Van Ripper ,speech correction,An Introduction to speech pat hology and Auditor ,on Emerick, prentice hall ,1997.
12-Miller,G-A,Languge and communication ,m,Gras hill,hall book,co,INC U,S,A.

2-بلاْوكراوه

13-بلقيس عبد حسين، اضطرابات ما بعد الضغوط الصدمية وعلاقته بالقلق بالقلق الاجتماعي ،مجلة الفتح،عدد(55)،2013.
14-حمود الفهد القشعان،معالجة الصدمات النفسية اثناء الكوارث،الحلقة العلمية ،مكتبة الانماء في دولة كويت لمواجهة الصدمات النفسية،الرياض،2009.
15-سامية عرعار،اكرام هاشمي ،اضظرابات اللغة والتواصل(التشخيص والعلاج)،مجلة العلوم الانسانية والاجتماعية ،الجزائر،عدد(24)،2016.
16-شاكر مبدرجاسم،اشواق سامي لموزة ،الضغوط الصدمية وعلاقتها بالتحصيل الدراسي لدى تلاميذة الصف الخامس الابتدائي ،مجلة البحوث التربوية والنفسية ،عدد(19)،2000.
17-عبد عساف،وائل ابو الحسن،آثارالضغوط الصدمية المترتبةعلى فعل الاجتياحات العسكرية الاسرائلية،دراسة حالة ،مجلة جامعة الازهر-غزة ،سلسلة العلوم الانسانية،المجلد 9،عدد(1)،2007.
18-صادق يوسف الدباس،الاضطرابات اللغوية وعلاجها،مجلة جامعة القدس المفتوحة للابحاث والدراسات،عدد(29)،2013.
19-قاسم حسين صالح،اضطراب مابعد الضغوط الصدمية،مجلة الثقافة النفسية،مجلد (13)،عدد(49)،2008.
20-يسن عطوف،نوعية ونماذج الافيزيا،مجلة اصدقاء المعاقين،عدد(277)،2000.